

Boekbespreking

Niet weg van de ‘Nieuwe Weg’

Paul Teule

Universiteit van Amsterdam
p.r.teule@uva.nl

Pierre Dardot & Christain Laval (2017) *The New Way of the World: On Neoliberal Society.*

New York: Verso. 352 pagina's,
€18,66, ISBN 9781784786243.

In het publieke debat wordt de term ‘neoliberalisme’ geregeld gebruikt om pleidooien voor meer marktwerking (en minder overheid) te labelen en weg te zetten. Dit is echter een te oppervlakkig gebruik van dit begrip, waarmee de strijd tegen het neoliberalisme ook niet gediend is. Dit is althans het startpunt van *The New Way of the World: On Neoliberal Society*, het omvangrijke betoog van filosoof Pierre Dardot en socioloog Christain Laval: neoliberalisme werkt veel dieper door dan op het niveau van – en het vermeende nulsomspel tussen – markt en staat. En *The New Way of the World* is ondanks haar omvang (bijna 150.000 woorden), eruditie en honderden voetnoten en verwijzingen, geen academisch, maar ‘strategisch’ project; Dardot en Laval willen de neoliberale logica zo grondig mogelijk onderzoeken zodat de wortel bloot komt en we deze kunnen verwijderen.

In het publieke debat wordt de term ‘neoliberalisme’ geregeld gebruikt om pleidooien voor meer marktwerking (en minder overheid) te labelen en weg te zetten. Dit is echter een te oppervlakkig gebruik van dit begrip, waarmee de strijd tegen het neoliberalisme ook niet gediend is. Dit is althans het startpunt van *The New Way of the World: On Neoliberal Society*, het omvangrijke betoog van filosoof Pierre Dardot en socioloog Christain Laval: neoliberalisme werkt veel dieper door dan op het niveau van – en het vermeende nulsomspel tussen – markt en staat. En *The New Way of*

the World is ondanks haar omvang (bijna 150.000 woorden), eruditie en honderden voetnoten en verwijzingen, geen academisch, maar 'strategisch' project; Dardot en Laval willen de neoliberale logica zo grondig mogelijk onderzoeken zodat de wortel bloot komt en we deze kunnen verwijderen.

De wortel die ze menen te ontwaren is die nieuwe 'way' ('raison' in de originele Franse uitgave uit 2009 getiteld *La nouvelle raison du monde: Essai sur la société néolibérale*): een nieuwe modus operandi, een nieuwe rationale, die wereldwijd heeft postgevat en doordringt tot alle facetten van onze samenleving. Neoliberalisme is een normatieve logica die met behulp van markt én staat doordringt tot het individu, zover zelfs dat het individu deze logica internaliseert en niet alleen aan anderen maar, belangrijk, ook aan zichzelf oplegt. En de kern van logica, althans dat is de hypothese van Dardot en Laval, is *competitiviteit*; neoliberalisme maakt ons – maakt dat wij onszelf maken tot – wedijverende, ondernemende, participerende subjecten.

Op zich hoeft een openlijk politiek stellingname niets af te doen aan het soortelijk gewicht van een wetenschappelijke analyse. (Wordt niet al het onderzoek naar het neoliberalisme uiteindelijk gedreven door verzet?) Op zich is het ook prijzenswaardig dat Dardot en Laval zo duidelijk laten zien waar we ons precies tegen moeten verzetten, wat de in hun ogen perverse werkende stof is van het neoliberalisme. Maar Dardot en Laval lijken zo graag te willen dat 'competitiviteit' tot in de haarvaten van de samenleving is doorgedrongen dat ze er gekunstelde bewijzen bij slepen die *The New Way of the World* kwetsbaar maken.

De stelling dat neoliberalisme een discours (en praktijk) is van (zelf)bestuur waarbij 'het zelf als onderneming' centraal staat, ontleen Dardot en Laval natuurlijk aan de Franse filosoof Michel Foucault, en met name zijn beroemde collegereeks uit 1978-79 over neoliberalisme en 'gouvernementalité', gebundeld als *Naissance de la biopolitique*, maar ook zijn latere werk over de 'technieken van het zelf'. Zijn ideeën lenen zich, ook omdat hij zelf vrij schetsmatig te werk ging en al in 1984 overleed, goed voor verdere uitwerking en toepassing. Denk bijvoorbeeld aan het recente *McMindfulness: How Mindfulness Became the New Capitalist Spirituality* (2019) van de Amerikaanse hoogleraar management Ronald Purser, waarin meditatie ontmaskerd wordt als neoliberale, foucauldiaanse zelftechniek. Of denk aan het geslaagde essay over de 'ik-BV' dat Koen Haegens een tijdje terug schreef in *De Groene Amsterdammer*. Met Foucault in de hand besprak hij onder meer het populaire boek *Het merk IK* dat bijna het schoolvoorbeeld is van wat Dardot en Laval bedoelen. 'Als je geen duidelijke toegevoegde waarde hebt, loop je gevaar je baan te verliezen bij een reorganisatie, ontslagronde of inkrimping. Het credo van nu is: *differentiate or die*,' aldus het boek. Zelfopgelegde competitiviteit pur sang.

Maar Dardot en Laval vliegen met hun bewijsvoering uit de bocht. Dat komt doordat ze zichzelf met een hoge bewijslast hebben opgehadeld. Neoliberalisme zou er namelijk, zeggen ze Foucault na, niet alleen voor zorgen dat we onszelf disciplineren tot wedijverende wezens in ons werk, of in 'de economie', maar in alle facetten van ons bestaan. Maar waar Foucault redelijk abstract blijft en dit idee

vooral intellectueel-historisch duidt, gaat *The New Way of the World* veel verder, zowel analytisch als empirisch, waardoor het betoog kwetsbaar wordt.

Dardot en Laval gaan (in deel 1 van het boek) goed van start met de ontstaansgeschiedenis van het neoliberalisme. Ze laten mooi zien hoe in de jaren 1930, in de reactie op de crisis van het toen geldende *laissez-faire*-liberalisme, dat had geleid tot massawerkloosheid en nieuwe machtsvorming door grote bedrijven, een splitsing ontstond. Eén groep, die we nu 'liberals' noemen (bijv. Keynes, Dewey), kozen voor meer overheidsinvesteringen, regels en sociale zekerheid. Een andere groep sloeg rechtsaf, uit angst voor collectivisme, en wilde de overheid vooral inzetten om het marktmechanisme juist te versterken. In 1938 kwam voor het eerst een groep liberale economen en zakenlui bij elkaar waaronder Friedrich von Hayek, Ludwig von Mises en Wilhelm Röpke tijdens het zogenaamde 'Lippmann-colloquium' in Parijs, vernoemd naar de Amerikaanse journalist Walter Lippmann. Zij noemden hun beweging het 'neoliberalisme'.

Dardot en Laval hebben gelijk dat het marktmechanisme bij de neoliberalen centraal stond, en dat markwerking (c.q. mededinging) werd gezien als superieur informatiesysteem dat (in hun ogen) beter kon inspelen op veranderende omstandigheden in de economie. Maar dat wil niet zeggen dat dit mechanisme per se tot alle domeinen van het bestaan moest doorwerken. Neem Hayek: wie de *The Road to Serfdom* (1944), het boek waarmee hij volgens Dardot en Laval de leiding zou nemen in de neoliberale beweging, zorgvuldig leest, krijgt een genuanceerder beeld. Ja, Hayek is panisch over 'collectieve planning' en ziet mededinging als superieur coördinatiesysteem. En ja, Hayek waarschuwt dat het plannen van de economie ook de rest van ons leven raakt, omdat alles wat we willen, elk doel dat we nastreven, mogelijk moet worden gemaakt met schaarse middelen. Maar dat wil niet zeggen dat we mededinging overal moeten toelaten. De overheid moet, naast het bewaken van het juridische kader en monetaire systeem, volgens Hayek juist ook zorg dragen voor de publieke sector – wegen, natuur, volksgezondheid – omdat de markt daar tekortschiet. 'In such instances we must find some substitute for the regulation by the price mechanism', aldus Hayek (1944: 40). Maar belangrijker nog is dat Hayek expliciet de mogelijkheid openlaat voor sociale wetgeving (bijvoorbeeld ten aanzien van werktijden en arbeidsomstandigheden) en zelfs een 'extensive system of social services', zolang de regels maar voor iedereen gelden en het mededingingsmechanisme niet te veel wordt gefnuikt. Je kunt dus niet zomaar beweren dat het marktmechanisme voor Hayek het primaat heeft en in alle facetten van ons leven moet worden doorgedrukt – althans niet met *The Road to Serfdom* (1944) als bewijsstuk.

Helemaal bont maken Dardot en Laval het bij Wilhelm Röpke, die zeer zorgvuldig over de verhouding tussen economie en samenleving schreef, juist omdat de markt niet alles is en andere domeinen van ons leven niet moet perverteren. Röpke stelde dat:

[...] mankind are not merely competitors, producers, men of business, members of unions, shareholders, savers and investors, but are simply human beings who do not live on bread alone, men as members of their family, as neighbours, as members of their churches, as colleagues, as citizens of the community, men as creatures of life and blood with their sentiments, passions and ideals, which invoke justice, honour, mutual aid, a sense of the general interest, peace, a job well done, the beauty and tranquility of nature.

Vreemd genoeg komen Dardot en Laval zelf met dit citaat (pp. 95-96), om vervolgens te beweren dat, omdat de markt op zijn plek gehouden moet worden, we volgens Röpke en andere Duitse ordoliberalen een groter ondersteunend maatschappelijk raamwerk nodig hebben dat dus (!) geënt moet zijn op het marktmodel. Met Foucault in de hand schrijven ze: '[...] *everyone must function as a small enterprise* [...] what is supposed to function as an *outside* of the market, limiting it from without, is precisely conceived on the *model* of an atomistic market composed of multiple independent units (p. 96). Met kunst- en vliegwerk moet de lezer dus aannemen dat, omdat we geen competitieve, economistische wezens zijn, we een samenleving nodig hebben die ons toch in die rol drukt.

In deel 2 gaan Dardot en Laval op de empirische tour. Ze kijken bijvoorbeeld naar het sinds 2009 geldende EU-verdrag (Verdrag van Lissabon) en springen meteen naar een zinsnede in artikel 3, lid 3 waarin de EU zich verklaart in te zetten voor 'een sociale markteconomie met een groot concurrentievermogen'. Dat de tekst verder gaat met '[...] die gericht is op volledige werkgelegenheid en sociale vooruitgang, en van een hoog niveau van bescherming en verbetering van de kwaliteit van het milieu' laten ze gemakshalve weg. Dat het artikel ervoor de 'waarden waarop de Unie berust' benadrukt (onder andere menselijke waardigheid, vrijheid, democratie, gelijkheid, pluralisme, rechtvaardigheid) lijkt er ook niet toe te doen. Dardot en Laval shoppen hier gewoon wat in de verdragstekst omdat ze naar conclusie willen toedeneren dat de EU een 'neoliberale constitutie' heeft die alles in het werk stelt om Europeanen tot wedijverende subjecten te maken.

Nog een voorbeeld: na het bespreken van Hayek, Mises en Schumpeter als wegbereiders van 'entrepreneurial man', proberen ze de lijn door te trekken met deze passage:

It is not uninteresting to note that the Organization for Economic Cooperation and Development (OECD) and the European Union, without explicitly referring to the sources of this discourse on the universal individual-enterprise, proved powerful relays of it – for example, making training in the 'spirit of enterprise' a priority of education systems in western countries. (p. 119)

Oftewel: de OESO en de EU willen meer aandacht voor ondernemerschap in het onderwijs – een bron ontbreekt – en doen dat 'zonder expliciet te refereren' aan het neoliberale discours. Niet de beste manier om de doorwerking van het

neoliberalisme aan te tonen, me dunkt.

Veel in *The New Way of the World* zit wel goed in elkaar, zoals hun bespreking van de perverse performatieve werking van de economische wetenschap en dan met name 'Public Choice'-theorie en 'New Public Management', de cynische kijk op de overheid als een falende organisatie van calculerende ambtenaren die enkel hun eigenbelang nastreven. Terecht uiten ze hun zorgen over overheden (zoals belastingdienst, toezichthouders) die menen met elkaar te moeten concurreren en door multinationals tegen elkaar worden uitgespeeld – wat ze 'neo-ordoliberalisme' noemen. Hier werkt de marktlogica wel degelijk door. Mooi is ook hoe ze laten zien hoe (derde weg-)links zich in de jaren negentig door deze logica heeft laten ringeloren.

De mooiste passages zijn toch de 'Franse', waarin ze wat losser filosoferend met behulp van andere denkers, de pathologie van het neoliberale subject beschrijven. Hoe hij zich verhoudt tot zichzelf als een ondernemer tot zijn kapitaal, hoe hij zichzelf tot een actief, participierend wezen maakt dat al zijn subjectiviteit moet inzetten om succesvol te zijn. Neoliberalisme gaat om 'governing beings all of whose subjectivity must be involved in the activity they are required to perform' (p. 260). En deze nieuwe vorm van macht heeft zich, zeggen ze aan de hand van de psychoanalyticus Jacques Lacan, in onze psyche genesteld als 'de Ander' wiens verlangen we overnemen: '[F]ollowing one's desire and obeying the Other who speaks softly within the self are one and the same thing. In this sense, modern management is a "Lacanian" government: the desire of the subject is the desire of the Other' (p. 260).

Het gaat te ver om te zeggen dat, om een bekend grapje te parafraseren, wat goed is aan *The New Way of the World* niet origineel is, en wat origineel is, niet goed. Daarvoor is het boek veel te rijk en complex. Maar je krijgt toch vooral zin om zelf verder te lezen in Foucault, Lacan of al die ordoliberalen die voorbijkomen. Of dat ook onderdeel is van 'strategie' van Dardot en Laval, is de vraag.

Literatuur

Haegens, K. (2014) Ik is een start-up. *De Groene Amsterdammer*, 27&28.

Hayek, F. (1944) *The Road to Serfdom*. Chicago: University of Chicago Press.

Paul Teule

Paul Teule is docent politieke economie aan de Universiteit van Amsterdam en auteur van *Vrijheid voor gevorderden* (Boom, 2016). Hij werkt aan een proefschrift over de intellectuele en institutionele geschiedenis van 'de economie'.